

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 114 1993

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-08-01

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

nom luften och darrar inte, är inte ängslig att den plötsligen ska stanna». (*Han – hon – Ingen*, s. 237). Sjöberg kopplar samman den formuleringen med Nietzsches bild i *Så talade Zarathustra*: »mitt i skrattet flög jag väl skälvande, en pil, genom soldrucken hänryckning – ut i fjärran framtider som ännu ingen dröm har skådat» (Sjöberg, s. 161). Men passagen hos Arnér fortsätter: »Och löparen hinner förbi alla bepansrade sköldpaddor och klibbiga sniglar, och vet inte av deras beskyllning att noggrannare betänkt så hinner han inte alls: det är bara sken att hans ben rör sig». När Arnér talar om pilen, alluderar han alltså mycket tydligt på Zenons rörelseparadoxer, och därmed förstås på Zenons flygande pil vars ofrånkomliga orörlighet låter sig bevisas med obönhörlig antik logik. Det är möjligt, men långtifrån klart, att Nietzsches pil också har en funktion i sammanhanget. Skillnaden i stämningssläge mellan Arnér- och Nietzschepassagen är dock påtaglig: hos Arnér är det fråga om stillsam, försiktig positivitet och hos Nietzsche om soldrucken hänryckning.

När Sjöbergs tes har nyanserats så som jag menar att den bör, har den förlorat en hel del av sin udd. I mitt tycke är det emellertid i sista hand inte tesens riktighet, inskränkt eller oinskränkt, som väsentligen ger Sjöbergs avhandling dess värde. Det är utmärkt att hon visar på Nietzsches betydelse för Arnér, och på drag hos Arnér som vetter mot existentialismen. Men det som jag tycker är mest värt beröm är att Sjöberg på ett givande sätt har fokuserat andra sidor av Arnér än dem som har brukat ställas i centrum. Den psykologiska problematik som bearbetas i Arnérs texter har andra, särskilt förstås Brandorf, tidigare behandlat på ett insiktsfullt sätt. Sjöberg koncentrerar sig på Arnér som tänkare och på idén bakom romanerna som hon undersöker. Bilden som hon ger behöver naturligtvis vissa modifikationer, men kvar står att viktiga tanketeman hos Arnér diagnosticeras tydligare än någon har gjort förut. Därtill kommer att romananalyserna, enligt min uppfattning, indirekt ger en delvis ny bild av Arnér som romanarkitekt och därmed antyder nya infallsvinklar till hans verk. Mitt helhetsintryck av Birthe Sjöbergs avhandling är alltså avgjort gott. Jag tycker att hon har skrivit en begåvad och meningsfull bok.

Anders Pettersson

Peter Forsgren: »Att lyssna med ögat». *Studier i Peder Sjögrens 1940-talsromaner*. Daidalos. Göteborg 1992.

Peter Forsgrens avhandling syftar till att fylla en lucka i den moderna litteraturhistorieskrivningen. Peder Sjögren (1905–1966) tillhör de författare som gärna hamnar vid sidan av, i marginalen snarare än i centrum av kanon, och därtill gärna karakteriserad som udda eller originell. Men att rucka på litteraturhistoriens ordning, också när den är så modern och oavslutad som här, är en svår uppgift.

Sjögren lyckades under sin egen levnad inte med

den. Hans debutroman *Svarta palmkronor* blev visserligen en enorm framgång, den har utkommit i en rad upplagor och därtill filmatiserats, och är väl den av Sjögrens romaner som fortfarande läses. Också den andra romanen, *Kärlekens bröd*, blev en publik framgång, som även den filmatiserades. Men i takt med att författarskapet komplicerades, minskade också publiken, och Sjögren intog sedan den moderne författarens mer vanliga position: hyllad av kritiken, oläst av allmänheten.

Forsgrens avhandling ägnar de fyra fyrtiotalssromanerna var sitt kapitel, efter att först utförligt ha presenterat undersökningens utgångspunkter. En sådan är Anders Tyrbergs licavhandling *Peder Sjögrens romaner* från 1972 som noga redovisas i Forsgrens analyser. En annan är det biografiska stoffet, som Forsgren klokt minimerar – där är också en biografi att vänta av Peter Ejewall. En del forskning har alltså utförts, annan är att vänta. Forsgrens avhandling infogar sig i denna tradition under utveckling, men förskjuter en del tyngdpunkter, tar fram andra nyanser.

Mer problematisk är då Forsgrens ambition att också förlägga sin studie till den moderna litteraturteoriens tradition. I ett särskilt kapitel ges de teoretiska utgångspunkterna för arbetet, och denna isolering av teorin är inte lyckad. Det är helt enkelt omöjligt att se denna teoretiska ambition förverkligad i textanalyserna, som egentligen är tryggt traditionella. Än värre är kanske den grova förvanskning av teorin som sker när som här exempelvis Paul Ricoeurs hermeneutik skall sammanfattas på några få sidor. Forsgren gör Ricoeur till en sorts textutopiker, för vilken »varje referens till en given verklighet avskaffats» i litteraturen (s. 90). Men Ricoeurs ståndpunkt är att litteraturen – han exemplifierar med Mallarmé – kan avskaffa denna referens. Den litterära referensen är således inte, som Forsgren menar, bara till en »möjlig» värld, utan också till en framställd värld. På detta vis töms »misstankens hermeneutik» på kritiskt innehåll, särskilt som Forsgren ignorerar den subjektets självkritik som är central i Ricoeurs hermeneutik. – Och den hermeneutik som Forsgren själv i sina textanalyser arbetar med, är snarare en konservativ, restaurerande hermeneutik, än en kritisk – den binder det litterära verket snarare till intention och litterär kanon, än till något textbegrepp. Så uppstår en olycklig diskrepans i Forsgrens avhandling mellan teoretisk ambition och analytiskt förverkligande, som enkelt hade undvikits om teorin istället hade aktualiserats alltefter behov.

Flera grundläggande begrepp i studien är heller inte tillräckligt genomtänkta. Det gäller exempelvis ett begrepp som »genre», vilket betydelse här blir alltför vid. Att pikareskromanen i någon mening är en genre kan nog de flesta gå med på. Men det är svårare att hålla med Forsgren om att »jagromanen» (s. 210) eller »dynamromanen» (s. 287) i sig skulle utgöra generer – än svårare blir det i en avhandling som vill röra sig i en bachtinsk tradition – kanske hade en kategori som »typ» varit att föredra. Likaså används begreppet »implicit författare» så lösligt att det hellre hade bort ersättas med »berättaren» (på s. 141)

och av »författaren» (på s. 239). Och när begreppet anförs i samband med ett referat av Bachtins roman-teori (s. 97) kan man vara övertygad om att Bachtin själv bara talar om »författaren». – Jag tror att be-greppet, som exempelvis Gérard Genette påpekat, allmänt sett kan utgå ur vår terminologiska arsenal till förmån för dessa enklare men ändå mer exakta be-stämningar.

Den grundläggande – och längsta – textanalysen ägnar Forsgren åt *Svarta palmkronor* (1944). Elegant visar Forsgren här hur prästen Lassen måste ställas i centrum för läsningen, och hur romanen då med hjälp av Michail Bachtin kan läsas som en dubbel pröv-ningsroman, där både religionens tro och kärlekens trohet sätts på spel. Forsgrens nedtoning av det ko-miska i romanen och hans betoning av dess religiösa grunder är övertygande.

Men samtidigt är det just här som Forsgrens analys också blir problematisk. Viljan att omdefiniera *Svarta palmkronor* från en underhållningsroman, till ett seriöst, djuplodande konstverk, innebär också en an-passning till kanon och de värderingar denna bygger på. Ett led i den omdefinitionen är Forsgrens ned-toning (s. 109) av romanens beroende av Steinbecks *Tortilla Flat*, ett förhållande som framhölls redan av den samtida kritiken. Men Forsgren underskattar Steinbeck, han menar att dennes roman är »mindre komplex» än Sjögrens, och ser då inte de genom-trängande likheterna mellan *Svarta palmkronor* och *Tortilla Flat*; genom båda texterna löper en religiös diskurs, persongalleriet är lika och exempelvis de två stora damerna Arabella Gross (hos Steinbeck) och Ana Gorda (hos Sjögren) är utbytbara inte bara till namnen. Men framför allt finns här ett par episoder i Steinbecks roman som faktiskt i förvandlad form dy-ker upp också hos Sjögren – jag tänker på hur ett ljus tänt till den helige Franciskus ära sätter eld på Dan-nys hus, och på den nattliga skattjakten. – De båda romanerna vistas alltså enligt min mening inte bara i samma genre, den pikareska prövningsromanen, utan Sjögren är i sitt förstlingsverk djupt beroende av Steinbeck.

Forsgrens analys av *Svarta palmkronor* är alltså beroende av Bachtins romanteori, och kombinationen är självklart produktiv. Men Forsgren använder också Bachtin på ett sätt som ofta förekommit i svensk litteraturvetenskap: som klassificering och prestigetilldelning. Jag tänker då på Forsgrens och andras sätt att använda bachtinska begrepp som dialogicitet och polyfoni. För är verkligen *Svarta palm-kronor* som Forsgren hävdar (s. 137) en i djupare mening dialogisk roman?

Här finns dialogiska inslag, däri har Forsgren rätt, framför allt den parodiska dimensionen. Däremot är det svårare att tillmäta romanens, vad Forsgren kal-lar, »metalitära» dimension en dialogisk karaktär – det handlar snarare om ett tilltal som slussar oss in i fiktionens värld. Och är vad Forsgren kallar en »allvetande» berättare alls förenlig med Bachtins dialogici-tet? Och den kontrollinstans över fiktionen en sådan »allvetande» berättare bildar, gäller här också perso-nerna vilka i enlighet med sina namn är fasta typer. I romanen provas vidare Lassens tal, men knappast de

andra huvud-personernas. Bygger inte *Svarta palm-kronor* då egentligen på en icke- eller rentav anti-dialogisk estetik?

Och när Forsgren vill analysera grotesken i *Svarta palmkronor* med Bachtins hjälp, så kan man med hjälp av Bachtin, tvärtemot vad Forsgren tror, visa hur Sjögrens roman stannar hitom det groteska – i romanen sker inte den omkastning som är groteskens innebörd enligt Bachtin.

Ett konkret exempel illustrerar detta. Peter Fors-gren analyserar »tandmetaforiken» (s. 141) – i sig en viktig iakttagelse – i *Svarta palmkronor* och menar med Bachtin att »den gapande munnen (tänderna och strupen)» är en central punkt i den karnevaliska gro-tesken. Men hos Sjögren används tänderna i första hand för att typisera personerna: Juan-Maricon har därför trettiotvå tänder i överkäken, Moro har elfen-benständer, Isabella har guldänder. Denna stereoty-pa karakteriseringskonst överskrids i grotesken, men knappast hos Sjögren. Personerna får ständigt gapa och visa sina tänder, men munnen används inte för att sluka världen, vilket för Bachtin är själva poängen med bilden av munnen och tänderna: »... den är förbunden med det topografiska nedre, den är den öppna porten som leder till det nedre, det kroppsliga helvetet. Förbunden med den gapande munnen är bilden av slukande och sväljande, en uråldrig ambi-valent bild av död och förintelse» (*Rabelais och skrat-tets historia*, s. 321). – Den sjögrenska texten stannar utanför porten, ingenting i *Svarta palmkronor* förs ned till magen för att där omvandlas. Samma be-gränsning kan för övrigt iakttagas i en rad olika bilder i romanen, som exempelvis i det Forsgren kallar »eld-metaforiken», som inte heller den har groteskens omvandlande och livgivande karaktär.

Om bilden av Ricoeurs hermeneutik är felaktig, så är Forsgrens sätt att läsa och använda Bachtin på-tagligt stelbent. Det sker inte alls i Bachtins anda, han omvandlas till en handbok, och då fungerar den dia-logiska tanken inte längre. Bara då, när dialogiciteten tvingats stelna till en rad mätbara element, kan en roman som *Svarta palmkronor* som ju så uppenbart – vilket inte minst Forsgrens egen analys övertygar oss om! – är underlagd en fixerad religiös ordning ut-pekas som »dialogisk».

Min andra huvudsakliga kritik av Forsgrens arbete gäller ett genomgående drag i hans sätt att anställa komparationer och utpeka intertexter. Alltför ofta stannar det vid ett påståande om likheter, men någon läsning av den anförda texten redovisas inte, däremot gärna en annan analys av den. Någon egen läsning av Joseph Conrads *Heart of darkness* anför Forsgren sålunda egentligen inte (romanen finns heller inte med i litteraturförteckningen), däremot Peter Brooks analys av romanen. Underlaget för varje jämförelse blir med denna teknik mycket bräckligt.

Forsgren vill alltså (s. 213ff.) framhålla en stark likhet mellan *Heart of darkness* och Sjögrens andra roman, *Kärlekens bröd* (1945). Och även om under-laget är svagt, och jämförelsen kanske förvånande, så är den inte illa tänkt – här finns en oroande likhet, snarare i stämning än i enskilda detaljer. Men anför-andet av Conrad lämnar mig ändå otillfredsställd, jag

tror att Forsgren sökt alltför ensidigt efter influenser-na. *Kärlekens bröd* utspelas under finska vinterkriget, där några svenska frivilliga tagit en rysk fånge, vilken helt sonika kallas Plennik, »fånge». Det ryska är alltså mycket viktigt i romanen, och jag tror att det är österut vi måste söka efter en möjlig källa för Sjögrens arbete. Det finns så en känd »plennik» i rysk litteratur, nämligen Pusjkins »Fånge i Kaukasus», en text som uppvisar stora och konkreta likheter med Sjögrens roman, kanske främst i bilden av den sjungande kvinnan.

Men att peka ut Pusjkin som en möjlig källa för *Kärlekens bröd* är framför allt ett sätt att betona ett sammanhang för Sjögren: en rysk, folkligt romantisk och berättande tradition som på alla sätt står Sjögren betydligt närmre än exempelvis Conrad. Den traditionen ger oss också en ledtråd till det genomgripande skifte av estetisk strategi som sker mellan Sjögrens två första romaner. På motsvarande vis saknar jag en blick på journalistikens betydelse för berättartekniken i *Svarta palmkronor*, jag hade hellre än Virginia Woolfs *Mrs Dalloway* sett arabiskt berättande, exempelvis *Tusen och en natt*, aktualiserat i analysen av Sjögrens »arabiska» roman *Jag vill gå ned till Thimnath* (1947). Och så kan man ana ett mönster i Forsgrens sätt att anställa jämförelser: han ändrar gärna sådant som kan stärka Sjögrens ställning i kanon, som Conrad eller Woolf, men förbigår gärna det som tycks binda Sjögren till »lägre» genrer.

Med hjälp av Lars Ahlins tidiga estetik söker Forsgren slutligen lyfta Sjögren in i centrum för vår moderna litteratur. Men det är med en paradoxal formulering som Ahlins betydelse för Sjögrens bestäms: »det är närheten till Lars Ahlins författarskap som utgör Peder Sjögrens särdrag inom den svenska fyrtiotalsprosan» (s. 79) – Sjögrens originalitet skulle alltså bestå i hans brist på originalitet. Jag tror att bindningen till Ahlin därmed görs alldeles för hård, och åtminstone är Forsgrens argumentering för detta starka beroende inte övertygande genomförd. Hans sätt att analysera förbindelsen mellan författarskapen är bekräftande snarare än problematiserande – här hade Forsgren kunnat lära sig mycket av sina ahlinkällor Arne Melberg och Gunnar D. Hansson. Forsgrens argumentering får i mycket karaktären av ett oreflekterat à priori: eftersom Ahlin är dialogisk, så är Sjögren genom sitt beroende av Ahlin likaså dialogisk. Men skall detta övertyga oss om Sjögrens dialogicitet, måste tyngre argument till, särskilt som vi redan hos Hansson anar möjligheten att förstå Ahlins förbedjarestetik som i icke-dialogisk.

En kungstanke i denna ahliniska fyrtiotalsetetik är ju att läsaren skall beredas plats inne i texten, utifrån vilken vi kan läsa och värdera denna – man övervinner textens »anstöt» och finner då sin »ort» i texten. Denna tanke är inte helt kongruent med Bachtins betoning av hur parterna i ett dialogiskt förhållande alltid behåller sin exterioritet i förhållande till varandra. Forsgren tycks dessutom missförstå detta led hos Ahlin (jfr s. 246) och förenklar därmed olyckligt hans ståndpunkt. Och frågan är också om Sjögrens texter verkligen avses fungera efter den ahliniska modellen. Sjögren arbetar gärna med en

stereotypisk kristen symbolik, vilken inte förutsätter någon läsarakivitet av ahliniskt slag. Inte heller spelar Sjögren med sina personer och framför allt inte med fiktionen som sådan på det vis som Ahlin gjorde – Sjögren är estetiskt mer konventionell. Kanske har dock Forsgren rätt i att någon form av beroende av Ahlin föreligger, men i så fall återstår det att visa djupet av det. Forsgrens konkreta textanalyser lyckas inte, enligt min mening, göra någon Ahlin av Sjögren. Därtill är avhandlingens framställning alltför oproblematiserande för att övertyga.

Den konservativa hermeneutiken yttrar sig i denna avhandling alltså i viljan att infoga Sjögren i en redan definierad kanon. Med den kritiska blickens försvinnande bleknar tyvärr också Sjögrens originalitet – jag tvivlar på att denna »fyrtiotalisering» av Sjögren verkligen förmår göra reda för författarskapets grunder och inriktning. Men samtidigt är Forsgrens kärleksfulla utförlighet i läsningarna av Sjögrens romaner imponerande genom den bredd den skapar åt analysen.

Sammfattningsvis ger alltså Peter Forsgrens avhandling »Att lyssna med ögat» liksom dess titel ett motsägelsefullt intryck. Allvarlig kritik måste riktas mot den också när det gäller formalia. Här myllrar små citatfel, vart och ett för sig bagatellartat, men själva mängden av dem är bedövande – man skall alltså icke citera citat ur denna avhandling. Vidare saknas ett tjugotal anförda titlar i litteraturförteckningen, andra korrekturfel att förtiga. Det här gör att man tappat förtroendet för Forsgrens bok, vilket är paradoxalt. För kombinerat med detta slarv finns en nästan överdriven noggrannhet i Forsgrens sätt att referera till tidigare forskning och kritik. Det, liksom en viss mångordighet, har gjort denna avhandling onödigt tjock. – Tilläggas skall att här finns en bibliografi över Sjögrens hela författarskap och recensionerna av det som på ett utmärkt sätt kompletterar och bygger ut Peter Ejewalls bibliografi från 1979.

Ulf Olsson

Gunnar Bäck: *Ord och kött. Till teaterns fenomenologi med Iarssons och Kyrklunds Medea*. Daidalos. Göteborg 1992. (I volymen ingår Kyrklunds Medea från Mbongo.)

Gunnar Bäckes avhandling *Ord och kött* studerar hur en pjästext realiserar på teatern och i teaterlivet. I denna deskriptiva analys söker den fäste för framställningen i en diskussion och presentation av ett lämpligt beskrivningssystem och av föreställningens verklighetsstatus. Den är till dels kunskapsfilosofisk, till dels kunskaps sociologisk. Dess undertitel lyder »Till teaterns fenomenologi med Iarssons och Kyrklunds Medea». Begreppet fenomenologi är här att förstå i vid mening som en deklARATION av att studiens perspektiv är medvetet subjektivt anlagt och att analysen söker sin legitimitet i redovisningen av denna subjektivitet.

Bäck har lagt upp sin avhandling så att den varken